
A Vigilia beszélgetése

Katona Tamással

— Régebben, egy Ráday Mihállyal közösen készített televíziós műsorban, amelyben a történelmi Magyarország területén mutatták be a szabadságharc emlékműveit, egy kárpátaljai sírnál megjegyezted, hogy egyik dédapád nyugszik benne. A családi háttéréről kérdezlek, amely életben nyilván sok dolgot meghatározott.

— Jogosulatlan előny, ha az ember könyvek között nő fel. Dédapám, Halász Imre a kiegészítés után Andrásynak és Lónyaynak volt a sajtófőnöke, a Nyugat egyik alapítója. Nagyapám katonatiszt volt, de fiatalon, még az első világháború előtt meghalt, feleségét három gyermekkel hagyva özvegyen. Apám volt a legidősebb. Apám később kitűnő orvos lett, bár világéletében könyvtáros szeretett volna lenni, de családi határozat folytán az orvosi pályát kellett választania. Anyai nagyapám, Halász Gyula a Földrajzi Társaság titkára volt. Sok földrajzi könyvet fordított, és az Édes anyanyelvünk mozgalmat ő indította el a rádióban. A Katona család Gömör megyei református család volt, amelynek tehetősebb része Szatmár megye legkeletibb részébe vándorolt, itt katonáskodtak. Egyik rokonom Katona Miklós, alezredeként harcolt a szabadságharcban, bár meg kell mondanom, csúfos vereség fűződik a nevéhez. A család szegényebb része Gömör megyéből a Jászságba költözött. A Jászság katolikus vidék, így az első házasságok után minden leszármazott katolikus lett. Az „oikumenét” az első pillanattól fogva gyakorolnom kellett. Apám katolikus, anyám református volt, anyai nagyapám evangélikus. Minden nyaramat Szatmár megyei papokonknál töltöttem, így az év három hónapjában zsoltárokat, kilenc hónapjában katolikus énekeket énekeltem.

— Ilyen környezetben és könyvtár birtokában az iskolát játéknak vagy fölösleges dolognak tekintetted?

— Azt hiszem, apámtól sok kispolgári buzgalmat örököltem. Azt például, hogy soha nem jutott eszembe lógni az iskolából.

— Milyenek voltak gimnáziumi éveid?

— A Keleti Károly utcában laktunk, nem messze tőlünk működött a Rákócziánium, az Érseki Katolikus Gimnázium, amit most II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumnak hívnak. Hallatlanul jó iskola volt. Egyháziak és világiak vegyesen tanítottak bennünket, nagyon szabad szellemben. Inspiráló hatású, vitára, az eltérő vélemények tiszteletben tartására nevelő iskola volt, igen jó tanári karral.

— Tanáraid közül kikre emlékszel szívesen?

— Igazgatónk Honti Jenő volt, óriási termetű természetrajz-földrajz szakos tanár, ámulatba ejtő humorérzékkel. Azok közé tartozott, akik szegény családi háttérük miatt lettek papok, mert így lehetőséget kaptak arra, hogy tanárok legyenek. Született pedagógus volt. Kitűnően magyarázott, humora olykor a szalonképesség határát is súrolta. Imádtuk. Oldalazva fért csak be a magas és keskeny ajtón. Mindannyiunknak csúfnevet adott.

— *Például?*

— Engem Baka Tamásnak szólított, vagy Katona Tóbiásnak.

Nagyon jó latintanáraink voltak. Szentkuthy Kornélnak voltaképpen a zene volt az igazi szakmája. Ő orgonált a miséken, az ő kórusában énekeltünk valamennyien, de meglehetősen szigorúan számon kérte a latint is. Ennek igen sokat köszönhettem később, hiszen minden további nyelvtanulást hallatlanul megkönnyített. Dr. Szögi Ferenc angoltanár szintén világi volt, aki rendelkezett azzal a ritka képességgel, hogy egy nyelvet áttekinthetővé tett a számunkra. Magyartanáraink igen kiválóan tudtak rámutatni a nyelv és az irodalom, a nyelv és a zene összefüggéseire. Pedig Elekfi Lászlónak meg kellett küzdenie azért, hogy tanárként elfogadjuk: kicsi, vékonydongájú férfiként alig különbözött a nyolcadikosoktól.

— *És a történelem? Az eleve adott volt?*

— A történelmet hoztam magammal, főleg 1848 imádatát. Az ötkötetes *Gracrát* ronggyá olvastam volna, ha már apám és nagyapám nem tették volna meg ezt előttem. Tehát ez a valóságnak ellentmondó, romantikus 48-as szemlélet elevenen élt bennem. Szigorú történelemtanárnk, dr. Hegyi Károly, egyben osztályfőnökünk is volt. A személyes elemeket bele tudta vinni a történelembe, egy-egy történelmi szereplőt egyéniségében is meg tudott jeleníteni.

— *Tagja voltál valamilyen cserkészcsapatnak?*

— Nagyon jó cserkészcsapatunk volt, Tyukos Gyula hittanárunk vezette.

— *A cserkészlet mennyiben segített az ország és a politikai helyzet megismerésében?*

— Az első „valóság-injekciókat” a magyar társadalom helyzetéről egyrészt a vidéki református papokonknak köszönhettem, mivel Szatmár megye már akkor is az ország legelesettebb, legszegényebb — de számomra mindmáig egyik legcsodálatosabb — része volt. Másrészt viszont a cserkészletnek, mert a szociális kérdéseket a cserkészek fiatal tisztjei igazi modern szellemben, a társadalommal szemben fennálló kötelezettségek oldaláról közelítették meg. Nem sokat fogtunk fel ennek politikai összefüggéseiből. De az biztos, hogy akárcsak tanáraink, ők is rendkívül jó irányba indítottak el bennünket, már 1945 előtt is. 1942-ben kezdtem a gimnáziumot. Emlékszem, milyen hatással volt ránk, amikor a nyilas időkben Tyukos Gyula tanárunk textusnak vette, hogy „nincs köztetek sem görög, sem zsidó, sem szolga, sem szabad, mert mindnyájan egyek vagytok Jézus Krisztusban”. Nehéz dolgot vállalt. Minket ebben a szellemben próbáltak nevelni, talán nem eredmény nélkül. Ez bekerült az ember gondolkodásmódjába. Akár csak a kötelességtudat.

Volt olyan év, amikor ötvenen voltunk az osztályban, ötvenen, ebben a hallatlanul szigorú iskolában, amelynek elégséges tanulói más iskolába átkerülve eminensek lettek. Én többnyire jeles rendű voltam, mert maga viseletből rendszerint kettesem volt. Én ezt tartottam az igazán arisztokratikus bizonyítványnak. Írtózatosan szerettem ellentmondani.

— *Nyelveltél a tanárokkal?*

— Az igazam mellett mindig megpróbáltam kiállni. Nekem nem tetsző költők költői nagyságát nem voltam hajlandó elismerni. Ezért a tagadás ősi szellemének kereszteltem el. Emiatt aztán az osztályban — mondhatni — népszerűsége tettem szert. 1945 után mindenféle posztra megválasztottak, s ezt természetesnek tartottam.

Az államosítást már csak azért sem szerettem, mert szétzilálta ezt a nagyon jó közösséget. Sokan nem taníthattak tovább. A paptanárok közül mindössze kettő vállalt állást, világi tanáraink egy részét más iskolákba helyezték, mert megbízhatatlannak tartották őket. Azután az osztályokat más gimnáziumbeli tanulókkal töltötték fel. De az érettségi találkozóinkon mindmáig a hajdani „érsekisták” szoktak részt venni. Azok,

akik megőrizték az érseki gimnázium szellemiségét. 1950-ben érettségiztünk, a politika még nem szüremkedett be igazán közénk. Az érettségien is szerencsénk volt, mert az előző évben a miniszteri kiküldött politikai kérdéseivel a fél osztályt megbuktatta.

— *Hogyan érzekted a családban, az iskolán kívül a rendszerváltást, a régi világ összeomlását, a háború végét?*

— 1945-ben szinte utolsónak jöttünk fel a pincéből. A pincében sokat szenvedtünk mind a nyilasoktól, mind az oroszoktól. Iszonyú volt, amikor a pincében rejtegetett zsidó orvost elvitték a nyilasok, vagy amikor az oroszok bejövetelekor az ember hallotta a nők sikoltozását — mindig úgy éreztem, ezt valahol a mennyben felírják. Ezt nem kell fölelgetni, nem kell állandóan hivatkozni rá, de elfelejteni sem szabad. Ezek a képek mélyen belevésődtek az ember emlékezetébe. Mindezek ellenére úgy gondoltam, hogy végbe kell mennie valamiféle szocialisztikus társadalmi változásnak. Emlékszem, május 1-jén megvettem Sztálinnak *A leninizmus alapjai* című könyvét. Tersánszky Józsi Jenő felesége, aki az MKP egyik oszlopos tagja volt, beszélt rá. (Ugyanabban a Győri úti házban lakott, ahol nagyapámék.) Két óriási csalódás ért: egyrészt egy kukkot sem értettem belőle, másrészt a Lenin-kép fordítva volt beragasztva. Hallatlan igazságtalanságnak éreztem mind a kettőt. Nem csatlakoztam sem az MKP-hez, sem a MADISZ-hoz. Némi gondolkodás után úgy döntöttem, a Független Kisgazdapártban van a helyem, őszintén szólva nem tudom, miért. Biztosan azért, mert az MKP-hez képest reakciónak számítottam. Nem végeztem semmiféle munkát ebben az ifjúsági szervezetben, beértük a cserkészettel és a sportkörrel.

1947-ben szerencsém volt. Elég jó gyorsíró voltam, így kaptam parlamenti belépőjegyet. Az 1947-es választások után sokat üldögéltem a karzaton. Tanúja voltam annak, ahogy a demokráciát az emberek szeme láttára verik szét. Az ösztűz a Pfeiffer-párt ellen irányult, Pfeifferék mindig talpraesetten vágta vissza a kommunistáknak. Ott láttam, hogyan lehet obstruálni. Az MKP a Független Párt egyik szónokának, Maár Gyulának (a filmrendező Maár Gyula apjának) a beszédét fojtotta hangzavarba: szünet nélkül ordítottak, majd leszavazták a beszéd meghosszabítására tett indítványt. 1947. november 21-én ujjongtak és tapsoltak, hogy a Pfeiffer-párt megszűnt. Ezzel megszűnt a magyar demokrácia is. Elkeseredetten vettem tudomásul.

— *Hogyan alakult egyetemi pályád?*

— Felvettek történelem-latin szakra, de a barátaim könyvtár-magyar szakra mentek, ezért én önhatalmúlag ezeket az órákat írtam be az indexembe. Az első évben nagyon keveset éreztünk a politika szörnyűségéből. Pedig az 1950-51-es tanév nem volt üdítő időszak a magyar történelemben. Az egyetemre azonban akkor még, hála tanárainknak, nagyon kevésbé szivárgott be.

Emlékszem arra is, hogy egyetemi éveim alatt hevesen udvaroltam egy szerintem rendkívül eredeti és nagyon szép lánynak, aki a kerületi államvédelmi központ melletti házban lakott. Egyszer a fal túloldaláról artikulatlan üvöltés hallatszott — a IX. kerületi Államvédelmi Hatóság központja volt a falon túl.

Később a politika egyre inkább behatolt egyetemi tanulmányainkba és a magánéletembe. Minden évben kirúgtak az egyetemről. Egy katonai oktatás alkalmával például ki kellett töltenünk egy 150 kérdésből álló ívet, amely rendkívül aprólékosan érdeklődött arról, hogy mely nagynéni, harmadik unokatestvér stb. mikortól meddig melyik katonai alakulatnál szolgált, és így tovább. Ezt precízen kitöltöttem, csak hogy az adatok összegzése után kiderült, hogy anyai nagybátyámat Adolf Hitlernek hívták, hogy a Waffen SS-ben szolgált, stb. Vészbíróság elé állítottak. Ott fölrották többek között tüntető köpenyviseletemet is. Háromszor rúgtak ki. Az egyik nem is volt kirúgás, csak dékáni megrovást kaptam Bolgár Elektől, azért, hogy fehér nyaksál viselésével lazítottam a tanfegyelmet. Ez annyira megejtő volt, nekem már a nyaksál szó is nagyon tetszett. Bizonyára tényleg nyeglén viselkedtem az egyetemen, de nagyon unatkoztunk.

Amilyen élvezetes volt a középiskola, olyan szörnyű volt az egyetem a följelentőkkel. Még idétlenkedni sem hagyták az embert, pedig erre nagyon vágytam.

Az egyetemen megalapították a Kriza Jánosról elnevezett népi együttest. Nem voltam néprajz szakos, de minden szabad időmet — hála Muharay Elemér bácsinak — azzal töltöttem, hogy lakodalomról lakodalomra, parasztházból parasztházba vándoroltam az országban. Kevés falu van ebben az országban, ahol ne jártam volna, úgy-hogy pontosan tudtam, hol, milyen gondokkal küzdenek az emberek. Hallatlanul jó lecke volt. Ez az ötvenes években narodnyikizmusnak számított, ez volt a fő oka annak, amiért engem minden évben más-más ürüggyel vészbíróság elé citáltak. A visszatérő vád az volt, hogy nevetségessé teszem a rendszert. Nem én tettem nevetségessé, tényleg az volt. Az unalmas órák alatt abszurd drámákat is írtunk.

— *Kik voltak azok a tanárok, akik igyekeztek becsülettel helytállni? Kikkel sikerült jó kapcsolatot kialakítanod, és kiktől tanultál?*

— Tudom, hogy Zsirai tanár úr személyesen kiállt mellettem, amikor ki akartak rúgni. A legtöbbet Germanus Gyulától tanultuk. Harmadévben föl kellett vennünk egy élő nyelvet az orosz mellé, amely kötelező volt a könyvtár szakon is. Molnár Imrével elhatároztuk, hogy törökül fogunk tanulni. Elindultunk Németh Gyulához, de az első emeleten láttuk, hogy Germanus Gyula meghirdette arab óráit. Betértünk, és nem bántuk meg, mert Germanus körül egész iskola alakult ki. Antall József is velünk együtt hallgatta Germanus mohamedán művelődéstörténeti előadásait. Germanus utolsó megjelent tanulmánykötetének sajtó alá rendezését is ő végezte el, és ő írta hozzá a bevezető tanulmányt. Nagyon sokat jelentett nekünk, valóságos béke szigete volt ez az akkori világban. Azonkívül megnyílt előttünk egy új világ kapuja. Sőtér Istvánnak tartozom még köszönettel, aki akkor dékán volt, bár akkori viselkedését egyáltalán nem tekintetem példamutatónak. Sőtér volt az, aki nem továbbította fegyelmi ügyeim aktáit a minisztériumnak.

— *Milyen volt az első munkahelyed?*

— A bicskei járási könyvtárba kerültem. Budapesten éltem, és Bicskére jártam dolgozni.

— *Hogyan élted át az 1956-os forradalmat? Meglepetésszerűen, szabadulásszerűen, megváltásszerűen?*

— Elképesztő volt számomra az a tény, hogy ugyanolyan mélyreható forradalom volt, mint az 1848-as. Az egész ország egy emberként mozdult meg, és bár tartani lehetett az antiszemitizmustól, nem hangzott el egyetlen uszító szó sem. Számomra óriási pillanat volt, hogy huszonnégy éves fejjel nemzedékünk bekerült a történelembe, egy olyan történelembe, amely miatt nem kellett szégyenkezni.

— *Tehát az 1956-os események is hozzájárultak ahhoz, hogy történészként az 1848-as szabadságharcra kezdél foglalkozni?*

— Korábban is 1848-cal szerettem volna foglalkozni. Nem tudom azonban, hogy igazán történész akartam-e lenni. Normális körülmények között vagy diplomáciával vagy politikával foglalkoztam volna.

— *1956-ban létrehoztátok a Kisgazda Párt és a Petőfi Kör közös ifjúsági szervezetét. Milyen szervezést igényelt ez?*

— November 3-án a Margit körút kisgazdapárti helyiségében gyűltünk össze. Közös elképzelésünk az volt, hogy a földeket és a gyárakat nem adjuk vissza. Bízunk abban, hogy 5-én megindulhat a munka az egész országban. A szovjetek bejövetele azonban megghiúsította terveinket. Fölvetődött a kérdés, hogy angol rokonaim támogatásával emigráljak-e, és elkezdjem-e az oxfordi egyetemet, vagy inkább maradjak itthon. Fél-

tem, de az volt az érzésem, hogy mégis maradnom kell. Ehhez a döntéshez az is hozzájárult, hogy tisztában voltam azzal, hogy az 1848-49-es forradalommal Magyarországon kívül nemigen foglalkozhatom. Szégyenemre, mégsem ezt kutattam, mert akkor — az andicsi történelemszemlélet nyomására — azt kellett volna írnom, hogy Kossuth azért bukott el, mert nem akasztatta fel Görgeyt. Emögött mindig fölsejlett a kivégzett Rajk és a becsukott Mindszenty alakja. Ennek propagálásában nem akartam részt venni, ezért műfordítással kezdtem foglalkozni. Előbb a Magyar Helikon, majd az Európa Kiadónál arabból, később angolból és egyéb nyelvekből fordítottam. A hetvenes évek elején kezdtem meg az aradi vértanúkra vonatkozó adatok gyűjtését. Azt hiszem, sikerült két érdekes dokumentumkötetet összeállítanom az aradi vértanúkról. Írtam elé egy bevezetőt. Nagy meglepetésként ért, amikor elterjedt, hogy ebben az előszóban a Nagy Imre-per történetét írtam meg. Ez természetesen eszembe sem jutott. Én csak a tényeket ismertettem: egy hadbíróvási eljárás, ha úgy tetszik, egy koncepció per történetét.

— *Elindítottad a Bibliotheca Historica sorozatot, aztán annak a zsebkönyv változatát, a Pro memoriát...*

— Mind a kettőnek az *Örökségünk* címet akartam adni, de igazgatóm ragaszkodott az egyre értelmetlenebb latin elnevezésekhez. Egyébként is gyötört, ahol csak tudott, de becsületére legyen mondva, ezt a vállalkozást támogatta, bár én indítottam el.

— *Mikor és hogyan kezdte el tanítani?*

— Egyszer meghívást kaptam az Eötvös Kollégiumba egy október 6-i megemlékezésre. Utána indítottam meg a szemináriumomat az Eötvös-kollégistáknak. Rájöttem, hogy nagyon szeretek tanítani. Később kaptam egy két éves Soros-ösztöndíjat. A legjobbkor, mert éppen kifelé állt a szekerem rúdja az Európa Kiadótól. Két év múltán szabad foglalkozású történészként, íróként tevékenykedtem, és elkezdtem tanítani a szegedi egyetemen, amit sokkal jobban megszerettem, mint a budapestit. Hálás is vagyok a szegedi egyetemnek, mert a tanításban szabad kezet kaptak az oktatók, ami igazán ritkaság volt abban az időben. Hatásvadász elemektől bizonyára nem mentes előadásaim legfőbb értéke az volt, hogy bátran ki mertem mondani, amire gondoltam, és figyelmen kívül hagytam a szaktekintélyek és a hivatalos történetírás szerintem helytelen megállapításait. A hallgatók jó partnerek voltak ehhez, és remélem, hogy ők is tanultak tőlem valamit.

— *Említetted, hogy 1956 után hibernálnod kellett magadban a történezszt. Hogyan szunnyadt benned a politikus, és mikor kezdett ébredezni?*

— A mostani kormány a történészek kormánya. Tulajdonképpen mi az egyetemen is szünet nélkül politizáltunk. Azonkívül én bizonyos dolgokat mindig nagyon komolyan vettem, például az 1848-as emlékhelyek ápolását, és ezek egybeestek az emberek legtermészetesebb érzelmeivel. Így a váci csata évfordulóján minden évben megkoszorúztuk a váci honvéd-emlékművet. Váci barátaink is csatlakoztak ehhez. Kiváló közművelődési kör, a Madách Kör működött a városban. Mivel a Tiszatáj utolsó szerzői estjét a Madách Körben tartotta, ezért a Madách Kört is betiltották, akárcsak a folyóiratot. Amikor 1987–88-ban megkíséreltük ismét életre kelteni a kört, engem választottak meg elnöküknek. Ebbéli minőségemben indultam Vácott a választásokon. Úgy gondoltam, megpróbálom az egyéni választókerületben megnyerni a polgárok bizalmát. Aztán bekerültem a parlament külügyi bizottságába. Ezzel olyan intézménybe léptem be, amelyikben a politikai átalakulás már korábban megkezdődött, ahonnan az alkalmatlan embereket már az előző rendszer utolsó minisztere kezdte eltávolítani. Hallatlan munkateljesítményeket követelt, és mert merész döntéseket vállalni. Működéképesebb minisztériumot örököltünk, mint a kollégáink. Ezért tudtuk elérni az Európa Tanács-i tagságot is. Más területen csak nyomatékos kérésre vállaltam volna munkát.

— A művelődési és a külügyi tárca között tisztázatlan, kinek a hatáskörébe tartoznak a külföldi magyar és az itthoni külföldi kulturális intézetek. Ezeknek megalapítása még Klebersberg Kunó nevéhez fűződik, és hallatlanul nagy szolgálatot tettek nemcsak a magyar külpolitikának, hanem az egész magyar művelődésnek a két világháború között. Ezek az intézetek pillanatnyilag nemigen találják a helyüket.

— Amit a Külügyminisztérium megtehetett, azt megtette. Felszabadította például a más célokra lefoglalt intézeti helyiségeket. Ezt azonban a művelődési tárcának kell megtöltenie megfelelő emberekkel. A lehetőség tehát adott. Sőt, éppen most tárgyaltunk Bécsben arról, hogyan lehetne jóvátenni azt a csúfságot, amely az eredeti palota eladásával és a Collegium Hungaricumnak csúfolt garniszálló építésével kezdődött. Most keressük a módját, hogy keltsük életre az isztambuli magyar történeti intézetet, amely 1916—1918 között Kós Károly vezetésével végzett jó munkát. Fontosnak tartom, hogy ismét fölneveljünk egy olyan nemzedéket, amelyik ezekben a kollégiumokban idegen nyelvet tanul, szakmailag továbbképzzi magát. Ennek megszervezése most Molnár Imre miniszteri biztos feladata lesz.

— Hiszel-e abban, hogy ez az ország visszakapcsolódhat egy örökre lezártnak látszó múlthoz, hogy elfelejtheti azt a hosszúra nyúlt időszakot, amelyben hagyományait szétzúzták, és a jövőt is megrabolták azzal, hogy a múltat meghamisították? Van-e okunk reményre?

— Másunk sincs, mint ez a reményünk. Ez a nemzet nagykorú, ami igen nagy bók Európa e sokat szenvedett fertályán, és képes szembenézni mind a múltjával, mind a jelenével. Ezeket a tényeket világosan eléje kell tárunk. A magyar társadalom mindent képes tudomásul venni, ha világosan és érthetően jelzik, hogy mire számítson. Csak így védekezhetünk a bizonytalanságérzet és a kiábrándultság ellen. Közönyössé váló néppel nem tudunk visszatérni Európába.

Szörényi László